

МОВА ВОРОЖНЕЧІ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОСНОВА ПРОТИДІЇ

HATE SPEECH IN THE MASS MEDIA: THE INTERNATIONAL LEGAL FRAMEWORK FOR COUNTERACTION

Реньов Є.В., к.ю.н.,

доцент кафедри міжнародного і європейського права
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті зазначається актуальність дослідження проблеми мови ворожнечі в контексті її поширення через засоби масової інформації та суттєвого впливу на суспільну думку. Аналізуються положення фундаментальних міжнародно-правових актів, які заклали базис для подальшого регулювання проблеми мови ворожнечі (Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього; Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; Міжнародний пакт про громадянські та політичні права). Наводяться ключові ідеї Стратегії та Плану дій ООН щодо протидії мові ворожнечі, в рамках яких надається визначення мови ворожнечі як будь-якого виду усної, письмової або поведінкової комунікації, яка має ворожий характер або використовує принизливі чи дискримінаційні формулювання щодо будь-якої людини чи групи осіб.

На міжнародному регіональному рівні досліджуються положення Європейської конвенції з прав людини, яка не тільки гарантує кожному свободу вираження поглядів, але й передбачає заборону зловживання правами. Зазначається особливе значення Рабатського плану дій, яким було впроваджено спосіб ідентифікації мови ворожнечі завдяки 6-ступеневому тесту, а також Рекомендації Комітету Міністрів РЄ державам-членам CM/Rec(2022)161 «Щодо боротьби з мовою ворожнечі», яка запропонувала своєрідну градацію мови ворожнечі.

Також надається відповідний аналіз релевантних рішень ЄСПЛ (*Garaudy v. France*; *Perincek v. Switzerland*; *Feret v. Belgium*; *Erbakan v. Turkey*; *Jersild v. Denmark*; *Delfi AS v. Estonia*; *MTE and Index v. Hungary*), які стосуються пошуку балансу між статтями 10 (Свобода вираження поглядів) і 17 (Заборона зловживання правами) Європейської конвенції з прав людини. Підкреслюється наявність усталеної правової позиції: свобода вираження поглядів як одна з основ демократії є надважливою, проте не абсолютною, враховуючи реальну загрозу мови ворожнечі правам людини, її гідності, а також безпеці суспільства в цілому. Ця загроза стає особливо небезпечною, коли політики або посадові особи використовують ЗМІ задля поширення мови ворожнечі. І реакцією на подібні прояви має бути не мовчазна толерантність, а ефективні правові інструменти протидії на національному та міжнародному рівнях.

Ключові слова: мова ворожнечі, дискримінація, свобода вираження поглядів, засоби масової інформації, Європейський суд з прав людини.

The article highlights the relevance of studying the issue of hate speech in the context of its dissemination through mass media and its significant impact on public opinion. It analyzes the provisions of fundamental international legal instruments that laid the foundation for further regulation of the problem of hate speech (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide; International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination; International Covenant on Civil and Political Rights). The article highlights the key ideas of the UN Strategy and Plan of Action on Hate Speech, which defines hate speech as any kind of oral, written, or behavioral communication that is hostile in nature or uses demeaning or discriminatory expressions toward any person or group of persons.

At the regional international level, the article explores the provisions of the European Convention on Human Rights, which not only guarantees everyone the right to freedom of expression but also prohibits the abuse of rights. Special attention is given to the Rabat Plan of Action, which introduced a method for identifying hate speech through a six-part test, as well as to the Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states CM/Rec(2022)161 On Combating Hate Speech, which proposed a form of gradation of hate speech.

The article also provides an analysis of relevant ECtHR case law (*Garaudy v. France*; *Perincek v. Switzerland*; *Feret v. Belgium*; *Erbakan v. Turkey*; *Jersild v. Denmark*; *Delfi AS v. Estonia*; *MTE v. Hungary*), which concerns the search for a balance between Article 10 (freedom of expression) and Article 17 (prohibition of abuse of rights) of the European Convention on Human Rights. It emphasizes the well-established legal position that, while freedom of expression is a cornerstone of democracy and extremely important, it is not absolute, considering the real threat that hate speech poses to human rights, dignity, and public safety. This threat becomes particularly dangerous when politicians or public officials use the media to spread hate speech. The appropriate response to such manifestations should not be silent tolerance, but effective legal instruments of counteraction at both national and international levels.

Key words: hate speech, discrimination, freedom of expression, mass media, European Court of Human Rights.

Мова ворожнечі (hate speech) є актуальною проблемою для сучасного світу, який переживає війни, політичну поляризацію, а також соціальну напругу. Питання мови ворожнечі набуває особливого значення в контексті її поширення через засоби масової інформації та суттєвий вплив на суспільну думку. Така діяльність може набувати дискримінаційного характеру та спрямування проти етнічних, релігійних, расових чи інших груп, а відповідно є загрозою не тільки для прав людини, а й для демократії в цілому, оскільки дискредитує, підриває довіру до журналістики, намагається поставити під сумнів фундаментальне значення права на свободу переконань, закріпленого у статті 19 Загальної декларації прав людини [1, с. 6].

На прикладі російсько-українського конфлікту, а саме діяльності російських ЗМІ протягом останнього десятиліття, ми переконалися в тому, що мова ворожнечі здатна розпалювати ненависть та ставати одним із ключових інструментів пропаганди, легітимізуючи насильство та підбурюючи суспільство до війни. Тож в контек-

сті реалій сьогодення буде доцільним проаналізувати поняття мови ворожнечі, профільні міжнародно-правові акти, а також практику Європейського суду з прав людини з точки зору пошуку балансу між свободою вираження поглядів та відповідальністю за мову ворожнечі.

Поняття «hate speech» почали активно використовувати у 80-х роках минулого сторіччя, коли американські юристи шукали способи врівноважити свободу слова та обмеження расистської риторики. Філософ права Джеремі Волдрон відносив до ворожнечої такий вид комунікації у мовленні, письмі або поведінці, який принижує або ображає особу чи групу осіб. Причиною може бути їхня релігія, етнічне походження, національність, раса, стать чи інші фактори ідентичності [2, с. 13].

Олена Львова зазначає, що словосполучення «мова ворожнечі» за своїм змістом виражає дію, яка полягає у висловлюванні думок, що прийняті ненавистю, недоброзичливістю, ворожістю до кого-небудь чи чого-небудь. Це сприяє формуванню негативних світоглядних наста-

нов та соціальних настроїв, має негативні наслідки для суспільства [3, с. 72-73]. Доволі влучно визначення мови ворожнечі надав відомий вітчизняний дослідник історії журналістики, професор Ігор Михайлин. Він розглядав її як спосіб мовного конструювання моделей і практик соціальної нерівності, використання висловлювань з елементами заперечення принципу рівності всіх людей у правах. Мова ворожнечі прямо чи опосередковано втілює ксенофобію, яка виражається в негативних висловлюваннях на адресу інших націй, конфесій, соціальних груп або їх представників, провокує неприязнь, насилля, конфлікти на національному, конфесійному, соціальному ґрунті. Така мова є потужним деструктивним та дестабілізуючим чинником у бутті сучасної світової спільноти [4, с. 162]. Таким чином, дослідники відзначають негативні конотації зазначеного поняття, особливо підкреслюючи загрозливу деструктивність мови ворожнечі як для окремої людини, групи осіб, так і для суспільства в цілому.

Доцільно згадати й Рекомендацію Комітету міністрів Ради Європи державам-членам № R (97) 20 «Щодо мови ворожнечі», в якому мова ворожнечі визначається як така, що охоплює всі форми вираження, які включають поширення, підбурювання, стимулювання або виправдання расової ненависті, ксенофобії, антисемітизму або інших форм ненависті на основі нетерпимості, включаючи нетерпимість у формі агресивного націоналізму або етноцентризму, дискримінацію та ворожість до меншин, мігрантів та осіб з іммігрантським походженням [5].

Що стосується фундаментальних міжнародно-правових актів, які заклали базис для подальшого регулювання проблеми, яка аналізується, то до них варто віднести Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року. В статті 19 Пакту, який є складовою Міжнародного Білля про права людини, надається право на вільне вираження своїх поглядів, а вже у наступній статті вказується на необхідність заборони законом будь-якої пропаганди війни, а також закликів до національної, расової чи релігійної ненависті [6].

Роком раніше Генеральною Асамблеєю ООН був прийнятий ще один важливий міжнародно-правовий акт – Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року. У статті 4 Конвенції зазначається обов'язок держав-учасниць оголосити законодавчо караним злочином поширення ідей, оснований на расовій перевазі або ненависті, підбурювання до расової дискримінації, а також усі акти насильства або підбурювання до таких актів [7].

Також з універсальних міжнародно-правових актів потребує уваги Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, в статті 3 якої передбачається караність не тільки геноциду, але й прямих та публічних закликів до вчинення геноциду. А статтею 5 держави-учасниці зобов'язуються впровадити дієве покарання для осіб, винних як у вчиненні геноциду, так і у закликах до нього [8]. Аналогічний меседж можемо побачити і у статті 25 Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року, де передбачена кримінальна відповідальність для будь-кого, хто підбурює, спонукає до вчинення геноциду [9, с. 20].

Організація Об'єднаних Націй у 2019 році прийняла Стратегію та План дій Організації щодо протидії мові ворожнечі, констатувавши зростання ксенофобії, расизму та нетерпимості. Генсек ООН Антоніо Гутерріш відзначив використання соціальних мереж та інших форм комунікації як майданчиків для ненависті. «Боротьба з мовою ворожнечі не має на меті обмежити чи заборонити свободу слова. Мова йде про запобігання переростанню мови ворожнечі у щось більш небезпечне, а особливо підбурювання до дискримінації, ворожнечі та насильства», – зазначив Гутерріш, відзначаючи ненависть як загрозу демократичним цінностям, соціальній стабільності й миру [10].

В зазначеній Стратегії була представлена позиція ООН щодо визначення мови ворожнечі як будь-якого виду усної, письмової або поведінкової комунікації, яка має ворожий характер або використовує принизливі чи дискримінаційні формулювання щодо будь-якої людини чи групи осіб на основі того, ким вони є. Також ООН проголосила активізацію зусиль задля вирішення проблеми мови ворожнечі, зокрема й в аспекті взаємодії з новими та традиційними ЗМІ.

На міжнародному регіональному рівні варто згадати Європейську конвенцію з прав людини 1950 року, яка у статті 10 гарантує кожному свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів [11, с. 87]. Втім, важливою є і стаття 17 Конвенції, що присвячена питанню заборони зловживання правами та є релевантною до теми нашого дослідження. Мова ворожнечі не може обстоюватися посиланням на свободу вираження поглядів, адже агресивна й дискримінаційна риторика порушує права інших. Такої позиції у своїх рішеннях притримується й Європейський суд з прав людини, практику якого ми розглянемо нижче.

Важливий коментар щодо основної мети протидії мові ворожнечі надала Європейська комісія проти расизму та нетерпимості, яка теж функціонує в рамках Ради Європи. У своїй Загальнополітичній рекомендації № 15 Комісія влучно зазначила, що неприпустимо використовувати обмеження мови ворожнечі задля позбавлення права голосу меншин, придушення політичної опозиції або релігійних переконань, критики офіційної політики [12]. В цьому аспекті знаковим було прийняття Рабатського плану дій щодо заборони пропаганди національної, расової або релігійної ненависті, яка є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства, прийнятого у жовтні 2012 року та опублікованого в рамках Щорічної доповіді Верховного комісара ООН з прав людини. Експертна група запропонувала власну систему ідентифікації мови ворожнечі. Задля цього, згідно Рабатського плану, відповідний виступ має бути перевірений завдяки тесту з 6 критеріїв: контекст; статус суб'єкта висловлювання; наміри суб'єкта; зміст висловлювання; масштаб поширення; ризик негативних наслідків висловлювання [13].

Щодо доцільності врахування зазначених чинників вказано і в рамках Рекомендації Комітету Міністрів РЄ державам-членам CM/Rec(2022)161 «Щодо боротьби з мовою ворожнечі». Оскільки мова ворожнечі охоплює значну кількість висловів ненавистницького характеру, які відрізняються за тяжкістю та заподіяною шкодою, держави-члени, відповідно до Рекомендації, мають забезпечити вжиття належно відкаліброваних заходів для ефективного запобігання мові ворожнечі та боротьби з нею, а отже й розрізняти мову ворожнечі, яка заборонена кримінальним законодавством (слід застосовувати тільки в крайньому випадку і для найсерйозніших проявів ненависті), а також яка підпадає під цивільне або адміністративне право. Також в рамках градації мови ворожнечі можна виділити образливі або шкідливі типи вираження поглядів, які не є достатньо серйозними задля обмеження відповідно до ЄКПЛ, однак вимагають альтернативних відповідей (наприклад, інформаційно-просвітницьких заходів) [14].

Далі розглянемо зазначене питання протидії мові ворожнечі в контексті практики Європейського суду з прав людини. І почнемо з рішення у справі *Garaudy v. France* (2003), яке Суд ухвалив 24 червня 2003 року [15]. Заявник, французький філософ та письменник, якого було засуджено на Батьківщині за заперечення у своїх працях Голокосту, посилався на порушення його права на свободу вираження поглядів. Втім, Суд визнав, що виправ-

дання пронацистської політики не може бути охоплене гарантіями статті 10 Конвенції, так само як і заперечення чітко встановлених історичних фактів, таких як Голокост, а отже такі дії виключаються статтею 17 Конвенції (Забора на зловживання правами) зі сфери дії статті 10 (Свобода вираження поглядів). Також Суд додав, що заперечення злочинів проти людяності є яскраво вираженою формою расової дифамації щодо євреїв і розпалювання ненависті до них. Такі дії негативно впливають на права інших і є несумісними з демократією та правами людини.

Контрастуючим з попереднім виглядає рішення у справі *Perincek v. Switzerland* від 15 жовтня 2015 року, де розглядався кейс турецького політика, засудженого у Швейцарії за публічне заперечення геноциду вірмен у 1915 році [16]. Європейський суд встановив порушення Швейцарією статті 10 та зазначив, що між запереченням доведеного факту Голокосту та політичною й академічною дискусією щодо визнання геноциду вірмен, яка триває й досі, є суттєва різниця. Окрім того, заявник не закликав до ненависті, насильства чи дискримінації.

Також згадаємо рішення у справі *Feret v. Belgium* від 16 липня 2009 року, де ЄСПЛ підтримав Бельгію, що притягнула до кримінальної відповідальності місцевого політика за використання у передвиборчій кампанії брошури, які висміювали іммігрантів та представляли їх як потенційних злочинців [17]. Європейський суд зазначив, що контекст виборчої кампанії сприяє розпалюванню ненависті та нетерпимості, а вплив таких виступів є більш відчутним і небезпечним. Ба більше, аналіз формулювань у матеріалах, розповсюджених заявником, підтвердив факт підбурювання до дискримінації та розпалювання расової ненависті, що ніяк не можна виправдати виборчою кампанією.

У той же час, у справі *Erbakan v. Turkey* від 06 липня 2006 року, яка теж є яскравим прикладом пошуку балансу між вираженням поглядів і мовою ворожнечі, суд встановив порушення державою ст. 10 Конвенції [18]. Заявник, лідер однієї із політичних сил, був притягнутий до кримінальної відповідальності за свою публічну політичну промову, яку місцевий суд визнав підбурюванням до ворожнечі за релігійною ознакою. ЄСПЛ зазначив, що, по-перше, розслідування проти заявника було розпочато лише за 4,5 роки після виступу. По-друге, у емоційній промові була лише критика світської влади, заклик формувати політичну лінію на основі релігійної приналежності, а отже не містилось закликів до насильства чи ненависті. Як бачимо, правове регулювання зазначеного питання залишається складним, оскільки мова ворожнечі часто набуває завуальованих форм (як-от стереотипи або жарти).

Тут варто ще раз згадати Рекомендацію Комітету міністрів РЄ державам-членам № R (97) 20 «Щодо мови ворожнечі», в якій наголошується на особливій відповідальності чиновників [5]. Як зазначається у першому принципі, такі особи несуть особливу відповідальність за прояв стриманості щодо заяв, зокрема в ЗМІ, які можуть обґрунтовано сприйматися як розпалювання ненависті або можуть мати наслідком легітимізацію, поширення або розпалювання різних форм дискримінації чи ненависті на ґрунті нетерпимості. Другий принцип наголошує, що уряди держав-учасниць повинні створити або підтримувати ефективні правові системи, які дозволять адміністративним і судовим органам узгодити повагу до принципу свободи вираження поглядів з повагою до людської гідності та захистом репутації і прав інших. Інакше кажучи, національне законодавство держав-учасниць має встановити належний баланс між гарантованою свободою вираження поглядів та відповідальністю за мову ворожнечі. Адже вільна циркуляція ідей у суспільстві все ж повинна мати певні межі, коли противники демократії намагаються зруйнувати її за допомогою самої ж демократії.

Також доцільним є аналіз рішень ЄСПЛ, які стосуються балансу між мовою ворожнечі та свободою ЗМІ. Для початку згадаємо рішення у справі *Jersild v. Denmark* від 23 вересня 1994 року [19]. Заявник – данський журналіст – був засуджений за поширення расової ненависті через телевізійний репортаж для місцевого телебачення, який містив інтерв'ю з членами молодіжного угруповання, що декларувало расистські погляди (респонденти були згадані журналістом як «група екстремістських молодиків»). Суд встановив порушення державою статті 10 та став на сторону журналіста, який аргументував свій репортаж критичним поглядом на проблему, а не пропагандою расизму. Було зазначено, що журналіст не підтримував мову ворожнечі, а лише інформував суспільство стосовно актуальної соціальної теми, для чого є важливим формат інтерв'ю. Згадане рішення ЄСПЛ встановило межу між поширенням мови ненависті та її викриттям, підкреслило неможливість притягнення журналістів до відповідальності за контраверсійні висловлювання респондентів.

Також наведемо приклад рішення, в якому ЄСПЛ не підтримав сторону ЗМІ – *Delfi AS v. Estonia*, датоване 16 червня 2015 року [20]. Під статтею, опублікованою в найвідомішому естонському онлайн-медіа щодо поромної компанії, з'явилися негативні коментарі (з них близько 20 – з образами та закликами до вбивства) на адресу власника компанії. Місцевий суд зобов'язав онлайн-платформу виплатити компенсацію постраждалим від коментарів особі. Європейський суд не зважив на аргументи заявника щодо того, що медіа не було автором цих коментарів, шоденно на сайті залишали близько 10 тисяч коментарів, а сайт видалив коментарі одразу після відповідного повідомлення через наявний механізм скарг. Європейський суд констатував: коментарі були явно образливими і не були видалені оперативно (лише за шість тижнів). Ця постановою Великої палати окреслила нові, підвищені стандарти щодо відповідальності онлайн-медіа за мову ворожнечі в Інтернеті.

А у схожій справі, *MTE and Index v. Hungary* від 02 лютого 2016 року, де мова йшла про образливий коментар на адресу сайтів з нерухомості, Європейський Суд не зафіксував провини медіа-платформи [21]. Відмінність полягала в тому, що коментарі стосувалися компанії, а не конкретної особи, а також хоч і були образливими та вульгарними, проте не містили мови ворожнечі, підбурювання до насильства. Окрім того, ЄСПЛ у своєму рішенні, порівнюючи зі справою *Delfi AS v. Estonia*, вказав на різницю між найбільшим новинним порталом Естонії та невеликим угорським сайтом, який не мав на меті комерційної вигоди та відповідно був обмежений у інструментах модерування коментарів.

Підбиваючи підсумки аналізу актуальної судової практики, можемо стверджувати: із кожним новим рішенням, що стосується пошуку балансу між статтями 10 і 17 Європейської конвенції з прав людини, формуються нові підходи, які уточнюють, доповнюють та актуалізують існуючі критерії. Втім, як на регіональному, так і на універсальному рівнях була вироблена усталена правова позиція, що свобода вираження поглядів як одна з основ демократії є надважливою, проте не абсолютною. Адже мова ворожнечі – це не просто емоційні та «незручні» висловлювання, а реальна загроза правам людини, її гідності, а також безпеці суспільства в цілому.

Ця загроза стає особливо небезпечною, коли політики або посадові особи використовують ЗМІ задля поширення мови ворожнечі. У таких випадках деструктивні наративи отримують широке охоплення, легітимізуються в очах суспільства й сприяють зростанню нетерпимості та соціальної напруги. І реакцією на подібні прояви має бути не мовчазна толерантність, а ефективні правові інструменти протидії на національному та міжнародному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Universal Declaration of Human Rights. United Nations Publications, 2018. 14 p.
2. Waldron Jeremy. The Harm in Hate Speech. Harvard University Press, 2012. 264 p.
3. Львова О. Л. Мова ворожнечі: теоретико-правовий аналіз поняття. *Правова держава*. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2018, № 29. С. 71-79.
4. Михайлин І.Л. Журналістика: словник-довідник. Київ: Академвидав. 2013. 320 с.
5. Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on hate speech. 30 October 1997. Council of Europe. URL: https://coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-no-r-97-20-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-hate-speech- (date of access: 13.04.2025).
6. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, International Covenant on Civil and Political Rights and Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights. 16 December 1966, A/RES/2200(XXI). UN Digital Library. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/203277?v=pdf> (date of access: 13.04.2025).
7. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. 21 December 1965, UN GA Res 2106 (XX). OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial> (date of access: 13.04.2025).
8. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. 09 December 1948, UN GA Res 260 A (III). OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-prevention-and-punishment-crime-genocide> (date of access: 13.04.2025).
9. Rome Statute of the International Criminal Court. The Hague, International Criminal Court, 2021. 82 p.
10. United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech. 18 June 2019. UN. URL: <https://www.un.org/en/genocide-prevention/hate-speech/strategy-plan-action> (date of access: 13.04.2025).
11. Schabas William. The European Convention on Human Rights: A Commentary. Oxford University Press, 2017. 1440 p.
12. ECRI General Policy Recommendation N 15 on Combating Hate Speech. 8 December 2015. Council of Europe. URL: <https://coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/recommendation-no.15> (date of access: 13.04.2025).
13. Annual report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. 11 January 2013, A/HRC/22/17/Add.4. OHCHR. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Opinion/SeminarRabat/Rabat_draft_outcome.pdf (date of access: 13.04.2025).
14. Recommendation CM/Rec(2022)16 of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech. 20 May 2022. Council of Europe. URL: https://coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-cm-rec-2022-16-1-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-combating-hate-speech (date of access: 13.04.2025).
15. Garaudy v. France: European Court of Human Rights. 24 June 2003, № 65831/01. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-23829> (date of access: 13.04.2025).
16. Perincek v. Switzerland: European Court of Human Rights. 15 October 2015, № 27510/08. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-158235> (date of access: 13.04.2025).
17. Feret v. Belgium: European Court of Human Rights. 16 July 2009, № 15615/07. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-193965> (date of access: 13.04.2025).
18. Erbakan v. Turkey: European Court of Human Rights. 6 July 2006, № 59405/00. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-76232> (date of access: 13.04.2025).
19. Jersild v. Denmark: European Court of Human Rights. 23 September 1994, № 15890/89. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57891> (date of access: 13.04.2025).
20. Delfi AS v. Estonia: European Court of Human Rights. 16 June 2015, № 64569/09. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-155105> (date of access: 13.04.2025).
21. MTE and Index v. Hungary: European Court of Human Rights. 02 February 2016, № 22947/13. ECHR. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-160314> (date of access: 13.04.2025).